

УДК 159.94

СВІТЛАНА ГРАБІЩУК, ОЛЕГ БЕЗВЕРХИЙ

м. Вінниця

grabsv0309@gmail.com

iava4@yandex.ru

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ САМОАКТУАЛІЗАЦІЇ ЖІНКИ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Стаття присвячена емпіричному дослідженню психологічних особливостей самоактуалізації жінки у зв'язку з професійною діяльністю, залежно від типу обраної професії – керівна чи підлегла. Розглядаються поняття, умови та психологічні проблеми, які стають на перешкоді процесу самоактуалізації жінок. За результатами емпіричного дослідження встановлено наявність взаємозв'язків загального показника рівня самоактуалізації працюючих жінок із задоволеністю обраною професійною діяльністю, такими особистісними рисами, як агресивність, підозрілість, покірність, залежність і домінантність, а також з цінностями особистого життя.

Ключові слова: самоактуалізація, професійна самореалізація, цінності, жінки-керівники, жінки-підлеглі.

На сучасному етапі розвитку суспільства внаслідок соціальних, економічних, політичних та інших змін відходять у минуле чіткі розмежування суто чоловічих і жіночих сфер діяльності, тому життя вимагає гнучкіших гендерних моделей для здійснення життєвого шляху особистості та побудови її гармонійного внутрішнього світу. Демократичне суспільство стало ідеалом для значної частини людства, але часто навіть тут з боку держави жінки мають нерівні можливості при виборі майбутньої професії, прийнятті на роботу, просуванні, винагороді за працю, різний підхід до оцінки якості роботи порівняно з чоловіками. Ті законодавчо-правові та економічні зрушення, які відбуваються в нашому суспільстві, є лише передумовою для подолання нерівноправності жінки на ринку праці, а не для її самоактуалізації в професійній сфері, яка тісно пов'язана з питаннями соціального покликання, професійного зростання, використання права на творчість. Всезростаюча активність у суспільному житті жінок та значні зміни у їхніх моральних і духовних орієнтаціях, що спостерігаються в наші дні, вимагають детального вивчення процесу та оптимізації можливостей самоактуалізації, саморозвитку, самовдосконалення сучасної жінки-професіонала.

Як засвідчив проведений нами аналіз наукової літератури, проблема самоактуалізації

жінки залишається лише частково розв'язаною у сучасній психології. У розвиток жіночої проблематики внесли свій вклад: Л. Ю. Бондаренко, Є. Весельницька, О. М. Вовченко, Є. В. Кулаєва, Л. Н. Ожигова, О. В. Стасенко, Н. Г. Шевченко та інші. У роботах останніх років значна увага приділяється гендерним особливостям самоактуалізації (М. Б. Гасюк, Т. М. Говорун, О. М. Кікінежді, В. П. Кравець та ін.), зростає кількість практично зорієнтованих досліджень з проблем духовності, сенсу життя людини, вершин її професійної діяльності, тобто з проблемами «акме» як мети процесу самоактуалізації (О. О. Бодальов, Б. С. Братусь, Т. Є. Ковальова, В. А. Петровський, М. Г. Ткалич, А. В. Фурман, Д. О. Шутько). Дослідження окремих аспектів професійної самоактуалізації та самореалізації жінки здійснювали В. А. Гупаловська, Т. П. Вівчарик, В. П. Кутішенко, О. М. Мірошніченко та інші.

Водночас спеціальні дослідження, присвячені вивченню особливостей професійної самоактуалізації жінок, проводяться недостатньо, хоча ця проблема є надзвичайно важливою для виявлення особистісно-професійного потенціалу жінки та оцінки ефективності професійної діяльності як важливого компоненту її самоактуалізації.

Мета статті полягає у представленні результатів емпіричного дослідження психологічних особливостей самоактуалізації жінки в

професійній діяльності в залежності від типу обраної посади – керівної чи підлеглої.

Під професійною самоактуалізацією в психологічній науці розуміють складний, багаторівневий процес цілеспрямованого професійного розвитку зрілої особистості, який характеризується реалізацією особистісно-професійного потенціалу [6, 59].

Як зазначає О. В. Стасенко [5], саме представниці «слабкої» статі частіше зазнають труднощів як у пошуку роботи, так і в процесі самореалізації в професії, оскільки і на сьогоднішній день існують стереотипи про неможливість жінкам поєднувати успіхи і досягнення у професійній діяльності з благополучним шлюбом і повноцінною сім'єю. Крім того, наявний подвійний стандарт у підході до виховання підростаючого покоління, в розподілі обов'язків у сім'ї та на робочих місцях.

На погляд В. А. Гупаловської, успішна професійна самоактуалізація більшою мірою сприяє становленню особистості жінки, ніж реалізація у сімейній сфері, оскільки позитивно впливає на психологічне здоров'я жінки, на позитивне переживання нею успішності становлення та задоволеність життям загалом, а отже, створює позитивне емоційне тло для сімейного життя і подальшого професійного та особистісного зростання [1, 20].

Л. Н. Ожигова [4] констатує наявність таких психологічних проблем працюючих жінок, що стають на перешкоді процесу самоактуалізації: орієнтація на зовнішню позитивну оцінку, що призводить до несамостійності особистості; наявність тривоги, пов'язаної з необхідністю зробити вибір між сім'єю і кар'єрою; зниження продуктивності через орієнтацію тільки на «міжособистісний» спосіб самоактуалізації; гіпервідповідальність і схильність брати на себе виконання чужих обов'язків, що ведуть до появи образу на оточуючих; відсутність особистісної, смислової наповненості гендерних уявлень, що зумовлює ригідні, соціально-типові форми поведінки жінки.

У зв'язку з цим актуальною є проблема виявлення психологічних особливостей особистості жінки, яка успішно самоактуалізується у професійній діяльності. О. М. Мірошніченко зазначає, що психологічні особливості самоактуалізації сучасної працюючої жінки

зумовлені задоволеністю її потреб у професійній та сімейній сферах. У професійній діяльності ці особливості стосуються вибору професій фемінного чи маскуліного типів за компенсаторним принципом, орієнтації на різні базові та термінальні цінності, задоволеності своїм професійним вибором та самореалізованості в обраній діяльності, співвідношення «Я-актуального» та «Я-ідеального» [3, 20].

На думку В. П. Кутішенко, самоактуалізація у професійній діяльності буде досягнута тоді, коли жінка перестане ігнорувати своє «Я», віднайде власну психічну реальність, відповідно, визначить адекватну до своїх здібностей сферу професійної діяльності, усвідомить можливості одночасного професійного та особистісного зростання, гармонійно поєднуюватиме в собі ділові риси особистості з фемінними якостями, що дозволить їй обрати свій індивідуальний шлях кар'єрного зростання [2, 98].

У ході дослідження, спрямованого на виявлення психологічних особливостей самоактуалізації жінок у професійній діяльності з урахуванням типу посади, яку займає жінка, була сформована вибірка із 80 респондентів жіночої статі – мешканок м. Вінниці та Вінницької області. Серед них – 40 жінок, які займають керівні посади (керівники, начальники відділів, менеджери, приватні підприємці), та 40 – підлегли (бухгалтери, операціоністи, секретарі, касири). Вік респондентів складає від 22 до 64 років.

Для досягнення поставленої мети були обрані методики: «Діагностика самоактуалізації особистості «САМОАО» (за А. В. Лазукиним), «Ціннісні орієнтації» (за М. Рокічем), «Діагностика міжособистісних відносин» (за Т. Лірі), а також проведено анкетування респондентів для визначення рівня задоволеності обраною професійною діяльністю.

Як видно з результатів кореляційного аналізу (табл. 1), високий взаємозв'язок загального показника рівня самоактуалізації жінок спостерігається із задоволеністю професійною діяльністю.

Незалежно від типу професійної діяльності, жінки, які більшою мірою одержують задоволення від професійної діяльності, мають

Таблиця 1

Кореляційний зв'язок між загальним показником рівня самоактуалізації та особливостями міжособистісних відносин працюючих жінок, їхніми ціннісними орієнтаціями та задоволеністю професійною діяльністю

Методика	Найменування шкали	К-т кореляції жінок-підлеглих	К-т кореляції жінок-керівників
«Діагностика міжособистісних відносин» (Т. Лірі)	Агресивність	-0,47**	-0,06
	Підозрілість	-0,49**	-0,14
	Покірність	-0,41**	0,04
	Залежність	-0,46**	-0,17
	Домінування	0,38*	0,00
«Ціннісні орієнтації» (М Рокіч)	Старанність	-0,30	0,31*
Задоволеність професійною діяльністю		0,68**	0,77**

Примітка: * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$.

вищий рівень самоактуалізації порівняно з тими, які не одержують задоволення від професійної діяльності або негативно переживають свій професійний вибір. Цей показник є валідним, оскільки застосована нами методика «Діагностика самоактуалізації особистості «САМОАО» (за А. В. Лазукіним) із 100 питань містить лише два, які прямо стосуються професійного вибору. Оскільки мірилом самоактуалізації є насамперед суб'єктивні переживання, маємо підстави стверджувати, що задоволення професійною діяльністю є однією з вагомих причин зростання рівня самоактуалізації.

За результатами кореляційного аналізу, загальний показник рівня самоактуалізації досліджуваних, що займають підлеглі посади, статистично достовірно ($p_0 \leq 0,01$) обернено корелює із такими типами ставлення до оточуючих, як підозрілість ($r_{xy} = -0,49$), агресивність ($r_{xy} = -0,47$), залежність ($r_{xy} = -0,46$) та покірність ($r_{xy} = -0,41$). Загальний показник рівня самоактуалізації підлеглих працівниць позитивно корелює з домінуванням ($r_{xy} = 0,38$; $p_0 \leq 0,05$). Натомість вказані типи ставлення до оточуючих не мають статистично значущого зв'язку із загальним показником рівня самоактуалізації серед досліджуваних, які займають керівні посади.

Важливими умовами успішної професійної діяльності жінок, які займають підлеглі посади, є збалансованість двох особистісних особливостей: з одного боку, вони мають будувати конструктивні, неконфліктні стосунки з керівництвом. З іншого боку, вони повинні вміти відстоювати свої права, не дозволяючи ні порушення своїх трудових прав, ні психоло-

гічного домінування над собою. Агресивність і підозрілість зумовлюють підвищену конфліктність працівника, тому можна припускати, що ці риси знижують і задоволення від професійної діяльності, і рівень самоактуалізації. Залежність та покірність перешкоджають працівникам успішно захищати свої права та сприяють тенденції до психологічного домінування керівництва над ними в різних формах та до порушення їхніх прав.

З наведеної таблиці витікає, що тенденцію до високого рівня самоактуалізації мають ті жінки підлеглих професій, які здатні до неагресивного домінування. Зазначимо, що неагресивне домінування за змістом близьке до впевненості в собі. Такі жінки вміють відстояти свою позицію та донести свою думку до керівництва, разом з тим вони вміють робити це конструктивно, без агресивних проявів.

Вказані у таблиці риси (підозрілість, агресивність, залежність, покірність, домінування) мають низькі показники кореляції із задоволеністю професійною діяльністю. Значною мірою задоволеність професійною діяльністю зумовлена достатньо високою ефективністю діяльності. Для жінок, які займають керівні посади, ефективна менеджерська діяльність зумовлена репертуарною різноманітністю рольової поведінки, тому ефективний менеджер повинен вміти ефективно проявляти і недовіру (один з елементів підозрілості), і агресію, і залежність, і виконавську дисципліну (елемент покірності). Вказані риси мають проявлятися такою мірою, щоб забезпечити ефективний вплив керівника на персонал. Теоретичний аналіз виключає лінійну залежність, тому

Таблиця 2

**Взаємозв'язок цінностей професійної самореалізації
та особистого життя представників підлеглих та керівних професій**

Цінності професійної самореалізації	Цінності особистого життя	Жінки-підлеглі, <i>гху</i>	Жінки-керівники, <i>гху</i>
Цікава робота	Щасливе сімейне життя	+0,09	-0,33*
Цікава робота	Любов	-0,51**	-0,32*
Любов	Щасливе сімейне життя	0,25	-0,19

Примітка: * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$.

значення коефіцієнта кореляції близьке до нульового.

З наведеної вище таблиці видно, що рівень самоактуалізації жінок-керівників корелює з інструментальною цінністю «старанність» ($r_{ху} = 0,31$; $p_0 \leq 0,05$). Натомість, у жінок підлеглих професій така статистично достовірна кореляція не виявлена.

Старанність є однією з умов успішності менеджерської діяльності. Професійна успішність є однією з умов самоактуалізації. Тому старанність сприяє зростанню рівня самоактуалізації. Старанність має однозначний позитивний вплив саме на керівну діяльність, яка характеризується значним рівнем невизначеності, складності, ненормованості в часі. Для підлеглих професій старанність певною мірою сприяє успішності, однак, старанність як риса характеру, тісно пов'язана з ригідністю та залежністю, тому її значення для задоволеності професійною діяльністю у жінок підлеглих професій є суперечливою. У нашому емпіричному дослідженні для жінок підлеглих професій не виявлено статистично достовірного зв'язку старанності з рівнем самоактуалізації.

Для виявлення взаємозв'язку цінностей професійної самореалізації, яка є складовою загального показника самоактуалізації, та особистого життя нами були використані результати опитування респондентів за методикою «Ціннісні орієнтації» М. Рокіча. У таблиці нижче подано статистично значимі показники рангової кореляції.

Відповідно до наведених даних, у жінок існують різні тенденції співвідношення між цінностями любові і щасливого сімейного життя. Хоча показники кореляції між ранговими місцями двох вказаних цінностей і не

мають достатнього рівня достовірності, тенденції на нашій вибірці протилежні. У жінок-підлеглих зростання цінності любові корелює із зростанням цінності щасливого сімейного життя. У жінок-керівників зростання цінності любові корелює із зменшенням рангу цінності щасливого сімейного життя. Ми припускаємо, що у жінок-керівників значно частіше любов реалізується поза шлюбом та виступає контрастом з подружніми взаєминами. У жінок-підлеглих цінність любові значно тісніше прив'язана до шлюбу. Однією з причин є те, що соціальний статус та матеріальні умови середовища жінок-керівників відкривають можливості любові поза шлюбом, яких не мають жінки-підлеглі.

У жінок-керівників існує виразна тенденція до зниження рангу головних особистісних цінностей при зростанні вагомості цінності цікавої роботи. Ми припускаємо, що робота керівника настільки поглинає жінку, що в її свідомості цінність цікавої роботи протистоїть і любові, і щасливому сімейному життю. Жінка-керівник сприймає і любов (позашлюбну), і сім'ю, як перешкоди в роботі.

Натомість, у жінок-підлеглих цінність щасливого сімейного життя достовірно не пов'язана з цінністю цікавої роботи. Для цих жінок робота локалізована в аспектах часу, відповідальності, напруженості, результативності, тому значно меншою мірою конкурує з сімейним життям. З цієї причини жінки-підлеглі сприймають сімейне щастя як цілком сумісне, навіть незалежне щодо роботи, як таке, що зумовлене іншими чинниками, які не пов'язані з роботою.

Ми припускаємо, що на відміну від жінок-керівників, жінки-підлеглі розглядають любов значною мірою у зв'язку зі шлюбом: або як

складову пошуку шлюбного партнера (молоді жінки), або як певну фазу шлюбних стосунків. Ймовірно, любов для них є почуттям, яке поглинає особистість жінки та знижує рівень мотивації праці.

На основі теоретичного аналізу існуючих досліджень особливостей самоактуалізації жінок в професійній діяльності та проведеного нами емпіричного дослідження можна зробити такі висновки.

Рівень самоактуалізації і жінок-керівників, і жінок-підлеглих сильно корелює із задоволеністю професійною діяльністю. Можна обґрунтовано припускати, що рівень професійної самореалізації жінки є важливою складовою загального рівня її самоактуалізації.

Рівень самоактуалізації жінок-підлеглих виявився достовірно пов'язаним з їхнім стилем поведінки. Формально цей стиль характеризується негативними кореляціями рівня самоактуалізації з шкалами підозрілості, агресії, залежності та покірності, а також позитивною кореляцією з домінуванням. Ми припускаємо, що оптимальним стилем поведінки для цих жінок є впевненість в собі, здатність відстоювати свою думку, доводити керівництву свою правоту одночасно з вміннями поводитися конструктивно, без агресії.

Рівень самоактуалізації жінок-керівників виявився достовірно пов'язаним з цінністю старанності. Ми припускаємо, що орієнтація на цю цінність спрямовує жінку-керівника до подолання невизначеності та розбалансованості виробничого середовища, що особливо важливо для роботи менеджера.

Кореляційний аналіз цінностей виявив принципову відмінність між жінками-керівниками та жінками-підлеглими: значення для них цінності щасливого сімейного життя. Жінки-підлеглі показують сумісність цінностей цікавої роботи та щасливого сімейного життя. Жінки-керівники показують достовірну негативну кореляцію між цими цінностями. Це можна пояснити тим, що жінка-керівник глибоко «занурюється» в роботу і піклування про сім'ю вступає в конкуренцію з роботою. Ця суперечність рефлексується жінкою-керівником як необхідність вибору між роботою та сім'єю.

Обидві категорії жінок-працівників показують негативну кореляцію цінностей любові та цікавої роботи. Ми вважаємо, що любов, як почуття, що поглинає внутрішній світ жінки, створює перешкоди в професійній діяльності, знижуючи зацікавленість роботою.

Також нами виявлена розбіжність у співвідношенні цінностей любові та щасливого сімейного життя. Ми припускаємо у жінок-керівників тенденцію локалізувати любов поза шлюбом, а у жінок-підлеглих – у шлюбі. Ця розбіжність потребує додаткового дослідження.

Проведене дослідження проблеми самоактуалізації жінки в професійній діяльності може бути продовжене в напрямку поглибленої експериментальної перевірки висунутих припущень та вивчення зв'язку самоактуалізації з рівнем домагань, тривожністю, внутрішньою конфліктністю жінки та іншими особистісними особливостями.

Список використаних джерел

1. Гупаловська В. А. Професійна самореалізація як чинник становлення особистості жінки: автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 Загальна психологія, історія психології / В. А. Гупаловська. — К., 2005. — 26 с.
2. Кутішенко В. П. Психологічні аспекти кар'єрного зростання жінки / В. П. Кутішенко, С. О. Ставицька // Науковий часопис НПУ імені А. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки. — 2014. — Вип. 43. — С. 93—99.
3. Мірошніченко О. М. Особливості самоактуалізації жінки в професійній діяльності: автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 Загальна психологія, історія психології / О. М. Мірошніченко. — К., 2007. — 21 с.
4. Ожигова Л. Н. Гендерная интерпретация самоактуализации личности в профессии: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 Педагогическая психология / Л. Н. Ожигова. — Краснодар, 2000. — 196 с.
5. Стасенко Е. В. Психологические особенности личности женщин, успешно самореализующихся в профессиональной деятельности: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 Общая психология, психология личности, история психологии / Е. В. Стасенко. — Барнаул, 2007. — 233 с.
6. Шутько Д. О. Теоретичні підходи до вивчення проблеми професійної самоактуалізації особистості / Д. О. Шутько // Збірник наукових праць КПУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. — 2014. — Вип. 24. — С. 752—762.

SVITLANA GRABISHCHUK, OLEG BEZVERKHYY
Vinnytsia

EMPIRICAL STUDY OF PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF SELF-ACTUALIZATION OF A WOMAN IN PROFESSIONAL ACTIVITY

The article is devoted to empirical research of psychological peculiarities of self-actualization of a woman in connection with professional activities depending on the type of activity – inferior or leading activity. The concepts, conditions and psychological problems which prevent to the process of self-actualization of the women are considered. The existence of intercommunication of general indicator of level of self-actualization of the working women with their satisfaction of select professional activities, such personality traits as aggressiveness, suspiciousness, obedience, dependence and dominant, and also with values of personal life has been revealed using the results of empirical research.

Key words: self-actualization, professional self-realization, women-leaders, inferior working women.

СВЕТЛАНА ГРАБИЩУК, ОЛЕГ БЕЗВЕРХИЙ
г. Винница

ЭМПИРИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ САМОАКТУАЛИЗАЦИИ ЖЕНЩИНЫ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Статья посвящается эмпирическому исследованию психологических особенностей самоактуализации женщины в связи с профессиональной деятельностью в зависимости от типа избранной профессии – руководящая или подчиненная. Рассматриваются понятия, условия и психологические проблемы, которые становятся препятствием процессу самоактуализации женщин. По результатам эмпирического исследования установлено наличие взаимосвязей общего показателя уровня самоактуализации работающих женщин с удовлетворенностью избранной профессиональной деятельностью, такими личностными чертами, как агрессивность, подозрительность, покорность, зависимость и доминантность, а также с ценностями личной жизни.

Ключевые слова: самоактуализация, профессиональная самореализация, ценности, женщины-руководители, женщины-подчиненные.

Стаття надійшла до редколегії 29.04.2016